

Grendel Lajos

A MAGYAR LÍRA ÉS EPIKA A 20. SZÁZADBAN*

„**A**z irodalomhoz nem kis pofa kell. Úgy látszik, mégis van hozzá pofám” – olvasom Kukorelly Endre egyik kötetének fülszövegében. Ugyanezt elmondhatom én is, megtoldva azzal, hogy az irodalomtörténet-írás-hoz még ennél is nagyobb pofa kell, különösen akkor, ha ezt a merényletet egy „aktív” író követi el, beöltözve néhány esztendőre tudósnak. Szolgáljon mentségemre, hogy több mint egy évtizede a 20. századi magyar irodalom történetét adom elő a pozsonyi Comenius Egyetemen, s ez az arcátlanság életem egyik legszebb kalandja. Valamelyes ismereteim e korszak magyar irodalmáról, természetesen, korábban is voltak, elvégre az író olvasó lény is, illik ismernie a magyar és a világirodalom kanonizált műveit. Ám már ezek újraolvasása is szerzett meglepetéseket, hiszen – ugye, minő korszakalkotó felfedezés...! – az ember ugyanazt a könyvet másképpen olvassa „szegény kisgyermekként”, másképpen „bús férfiként” és megint másképpen élete alkonyán, amikor úgy véli, nagy meglepetések már nem érhetik. Hát bizony érhetik! Azt is meghökkenve látja, milyen sok kiváló szerzőt hanyagol el ilyen vagy amolyan okból a többnyire hálátlan utókor, holott természetes lenne helyük a kánonban. Persze erre a defektusra könnyen találhatunk igazolást. Azt, hogy, ha tetszik, ha nem, s bárhogyan is kapálódzunk ellene, bizonyos fokig mindig is foglyai leszünk a saját időnknek, a jelen kor ízlésének és divatjainak. Egyik pozsonyi irodalmi estjén Kibédi Varga Áron arról elmélkedett, hogy egy korszak irodalmát vizsgálva, célszerű azt két optikán át szemlélni: a tárgyalt korból és a jelen felől.

De hát irodalomtörténet-e a szó hagyományos értelmében ez a több száz oldalas könyv? Nem az én tisztem válaszolni erre. Azt bizvást állíthatom, hogy nem élménybeszámoló, illetve ha részben az is, csak legutolsósorban. És kihez akar szólni?

* A tanulmány a 2009. november 7-én Prágában megtartott *A magyar nyelv és kultúra külföldön találkozásai* című szimpóziumon elhangzott előadás szerkesztett változata. Az írást a szerző szíves engedelmével, másodközlésben jelentetjük meg. Az elsődleges közlés joga a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*-re, ahol Grendel Lajos irodalomtörténete 2006 óta folytatásokban jelenik meg. (A szerk.)

Mindenkihez, mondhatnám lelkesen, de, sajnos, elmúltam már húszéves. Akkor hát a könyvek barátaihoz. Ez meg fellengzős kijelentés, és különben is, *miféle* könyvek barátaihoz? Tehát a szakemberekhez: költőkhöz, írókhoz, irodalomkritikusokhoz, irodalomtörténészekhez, pedagógusokhoz, diákokhoz? Is. De másokhoz is. Az olyan nem szakmabeliekhez, akik olykor szívesen elolvasnak egy-egy modern magyar regényt, novellákat, horribile dictu: verseket is, s nem kötelező penzumból. Hogy hányan vannak, bevallom, fogalmam sincs. Nos, akár kevesen vannak, akár még kevesebben, főként velük szeretnék így, látatlanban és ismeretlenül eszmét cserélni. A 20. századi magyar irodalomnak azokról a műveiről, amelyek, megítélesem szerint, az idő múlásával sem veszítettek érdekességükből, eredetiségükből, párbeszédképességükből. Megítélesem szerint... Ezzel azt akarom mondani, hogy nem állt szándékomban megfellebbezhetetlen ítéleteket megfogalmazni, s hogy e könyv írása közben mindvégig tudatában voltam annak, hogy véleményem és értékítéletem *egy* csupán a több más lehetséges vélemény és értékítélet közül, hogy megközelítésem és optikám csupán *egy* a lehetséges megközelítések és látószögek közül. Vagyis nem mentes sem szubjektívizmustól, sem bizonyos fokú, elkerülhetetlen önkényességtől, ahogy a szemrevételezett szerzők és műveik kiválasztása sem. Sok olvasó bizonyára hiányolni fog ebből a könyvből ismert és jól csengő neveket, akik nélkül a 20. századi magyar irodalom története sosem lehet teljes. Mindenekelőtt néhány kiemelkedő dráma- és esszéíró nevét. Ez a könyv azonban csupán a modern magyar lírában és epikában végbement változásokkal, mozgásokkal, (át)alakulásokkal kíván foglalkozni, tehát ha több is, mint irodalomtörténeti bedekker, kevesebb, mint amilyen *egy teljes* irodalomtörténet lehetne.

A szerzők és műveik kiválasztásánál ugyanis elsősorban az a szempont vezérelt, amit Kulcsár Szabó Ernő az irodalom mindenkori – de az irodalom időbeli létmódjából következően mindig változó – nyelvi és poétikai hatáspotenciáljának, rajta keresztül pedig a beszédmód és annak történeti-világértelmezési feltételezettségének nevez (*A magyar irodalom története 1945–1991. Második kiadás. Bp. 1994. 11. o.*). A beszédmód változásai és alakulásai foglalkoztattak ennek a munkának írásakor, az életműveken belül, másrészt az adott korszak irodalmi kontextusa és nem utolsósorban a jelen felől nézve. Más szóval, ami, megítélesem szerint, a modernizmust megelőző irodalomtörténeti korszakkal szemben szemléletében és beszédmódjában eltérő. Nyilvánvalóan ez egy további szűkítő szempont, amely a teljes 20. századi irodalmi panorámából kimetszi annak egy szeletét. Ha úgy tetszik, a középpontját. Azt, ami az irodalomtörténeti alakulásfolyamatban a meghatározónak bizonyuló tendencia volt. És nem is egy. A 20. századi magyar irodalom beszédmódjának karakterét a század elejétől napjainkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta, a *nyugatosoké*, az *avantgárdé* és a harmincas évektől a *népi íróké*. Hatásuk a magyar irodalom alakulástörténetére nem mindig volt egyformán intenzív és szignifikáns, de a jelenkor irodalma felől nézve, nagyon kevés kivételtől eltekintve, többé-kevésbé e három paradigma valamelyikére a legtöbb kortárs mű beszédmódja visszavezethető.

A modernség persze önmagában nem lehet értékmérő. Ha kizárólag a modernség (vagy szemléleti-nyelvi újszerűség) elve vezetett volna e könyv írása közben, ak-

kor ez az amúgy is sokszereplős könyv további mellékszereplők és statiszták garadájával bővíthetett volna. Hiszen a ki nem forrott életműveknek és elvetélt kísérleteknek se szeri, se száma a múlt évszázad magyar irodalmában; elég csak fel-lapozni a Nyugat évfolyamait. Messze nem minden megjelent mű bizonyult mara-dandónak, ami e kultikus folyóirat lapjain helyet kapott. Még inkább elmondható ez az avantgárd hőskoráról. Már csak ezért sem volt meggyőző Bori Imre igyekeze-te, hogy az avantgárdot tegye meg egy új irodalmi időszámítás kezdetének. (Az vi-szont már jelenkori irodalomtörténet-írásunk egyik mulasztása, hogy a magyar avantgárd másik, hatvanas-hetvenes évekbeli felfutását sokszor még ma is marginá-lis jelenségként kezeli, holott ez az új avantgárd a magyar líra századvégi paradig-maváltásában illetve annak előkészítésében fontos szerepet töltött be.)

Másfelől nagyfokú türelmetlenségre és elfogultságra vallana, ha e század nem modernista, a 19. századi poétikákat követő műveit mindenestül értéktelenségben marasztalnánk el, amint azt a marxista irodalomtörténet-írás tette. Ez az elmarasz-talás elsősorban regényírókat sújtott, s többségük „lektúrködésben” bizonyult az igazán nagyokhoz képest kisebb fajsúlyúnak. Nagyjából-egészében joggal. De Tormay Cecil Emberek a kövek között és A régi ház c. regényét, Bánffy Miklós re-génytrilógiáját, de még Zilahy Lajos, Komáromi János, Wass Albert vagy Nyíró Jó-zsef minden regényét sem nevezném lektúrnek, Móra Ferencről nem is beszélve, akit egy, az enyémnél teljesebb irodalomtörténetben külön terjedelmes fejezet il-letne meg. S az is igaz, hogy a kanonizált, a klasszikusnak elfogadott íróink sem ve-tették meg mindig a lektúrt, hogy itt most csupán Móricz Zsigmond és Márai Sán-dor nevét említsem.

Az is nyilvánvaló, hogy egy más szemléletű és indíttatású irodalomtörténetben főszereplőkké léphetnének elő azok a költők és írók, akik a népi írók mozgalmát megszervezték és működtették vagy e mozgalomhoz hol lazább, hol szorosabb esz-mei szállal kötődtek (Szabó Dezső, Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál, Kodo-lányi János, Veres Péter, Szabó Pál stb.) Egy teljes irodalomtörténetből nagy balga-ság lenne kirekeszteni őket, s hogy méltatásuk és műveik számbavétele ebből a könyvből mégis hiányzik, annak az a magyarázata, hogy a nevezett írók és költők el-zárkóztak líra- és prózapoétikáikban új kifejezési formák és beszédmódok keresé-sétől. Tradicionalisták voltak, ha egészen más szándékkal és indíttatásból is, mint a két világháború közötti korszak lektúrirói. A Gyepsornak, a Számadásnak vagy Kodolányi János novelláinak és néhány regényének azonban így is a 20. századi magyar irodalom reprezentatív művei között van a helye.

A modern magyar irodalom nyelvi és poétikai hatáspotenciálját tartva szem előtt, a hagyományos a népi írók közé sorolt alkotók közül azok érdekese-k ki-tüntető figyelemre, akiknek a poétikája, tradicionalista karakterük ellenére, más paradigmák felől is relevánsan értelmezhető, mint Németh Lászlóé, Illyés Gyuláé, Tamási Ároné s később Juhász Ferencé, Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré vagy Kormos Istváné, jóllehet némely művükben a nyelv, az irodalmiság valóban csak „cifra szol-ga”, az irányzatosság szolgája. Arra pedig, hogy a népi paradigma korunkban is ké-pes megújulásra, egyebek mellett Szilágyi István és Gion Nándor regényei vagy ép-pen a Szajla-verseket író Oravecz Imre lehet az irányadó példa.

Irodalomtörténet-írásunk közmegegyezéssel a Nyugat 1908-as elindítását tekintik korszakhatárnak, a modernizmus nyitányának. Ám ez nem volt mindig ennyire nyilvánvaló. Magyar irodalomtörténetében nyolcvan évvel ezelőtt Szerb Antal a korszakhatárt korábbra tette. Hogy a modernizmus korszaka mikor zárult le, a nyolcvanas években-e, esetleg korábban, vagy esetleg nem zárult le, ma még nehéz eldönteni. Annyi világosan látható, hogy a magyar lírában és a prózában a hetvenes és a nyolcvanas években végbe ment egy jelentős paradigmaváltás. Talán új korszak kezdődött a magyar irodalomban, de ez sem állítható teljes bizonyossággal. Éppen ezért ennek az új korszaknak a fejleményeivel, főbb műveivel és jelentős alkotóival nem kívántam foglalkozni könyvemben. Az is bizonyosan állítható, hogy az irodalomtörténeti korszakhatárok a mi irodalmunkban sem esnek egybe a történelmiekkal. Sem 1918-19, sem 1945, sem 1956, sem 1989 a magyar irodalom alakulástörténetében nem tekinthető korszakfordulónak, más szóval, az irodalom alakulástörténete öntörvényűbb volt a múlt században, mint gondolnánk, s ha nem is teljesen, de intakt tudott maradni a totalitárius ideológiák befolyásától. (Itt persze nem a mindenkori és kinevezett hivatalos írókról beszélek.)

Könyvemben figyelembe vettem azt is, hogy a 19. század végén akadtak Magyarországon írók, akik megpróbálták másképpen írni, mint Jókai, Mikszáth, Gárdonyi vagy Herceg. Ezek a premoderne új, individualista, esetenként urbánus látásmódot és egy olyan új beszédmódot próbáltak irodalmunkban meghonosítani, amit főként az orosz és a francia irodalomból lestek el. Nem hagytak nagy életműveket az utókorra, sosem voltak népszerűek, nyersebben mondva, alig-alig olvasta őket a közönség, s a kritika sem bánt velük mindig kesztyűs kézzel. Az utókor mégis időről időre rácsodálkozik egy-egy művükre, aztán az első szenzáció elmúltával megint megfélemedezik róluk. Ki nem teljesedett vagy töredékben maradt életművük mégsem jelentéktelen fejezete irodalmunk történetének. Novellákat írtak, s talán ez volt a vesztük; mert ezt a műfajt a nagyközönség nálunk rangján alul kezeli. Pedig ennek a lebecsült műfajnak sok szép lapja éppen a századvég félig elfeledett íróinak keze alól került ki, köztük remekművek is. Ők voltak az első igazi *modernek* a magyar irodalomban. Ezért kezdem az ő munkásságuk áttekintésével ezt a könyvet, anélkül hogy kétségbe vonnám Ady fellépésének és a Nyugat elindításának valóban korszakos jelentőségét, amelyet hamarosan a modernizmus második hulláma, az avantgárd követett. Mint említettem a modernizmus korszakának végét ennél jóval nehezebb kijelölni. Az bizonyos, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években, előbb a lírában s nemsokára a prózában is, olyan szemléleti és poétikai átrendeződés kezdődött irodalmunkban, amelyet akár korszakváltásnak is tekinthetünk; hogy mennyire gyökeresnek, azt majd a közeljövő alakulási irányai mutatják meg. Látnivaló azonban, hogy napjaink lírai beszédmódját Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, majd Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre paradigmaváltó költészete elemi erővel határozza meg, miközben a nyugatos-újholdas és a népi paradigma követői (a mai tradicionalisták) közül is nem kevés költő beszédmódján is rajta van a korszakváltás lenyomata. A prózában a paradigmaváltást Nadas Péter Emlékiratok könyve c. regényéhez és Esterházy Péter Bevezetés a szépirodalomba c. könyvéhez köti a mai irodalomtörténet-írás. Mindkét könyv 1986-ban jelent

meg, melyek közül az előbbi, véleményem szerint, a modernizmus korszakát lezáró mű, míg az utóbbi a posztmodernnek, ha nem is nyitánya (hiszen posztmodernnek tekinthető műveket Esterházyt kívül mások is publikáltak már korábban), de mindenesetre máig erősen legrepresentatívabb műve.

Száz esztendő. A 19. század végétől az 1980-as évekig. Mi történt a magyar lírában és prózában ebben a száz évben? Kik a modern magyar irodalom legfontosabb szerzői és melyek a legjelentősebb művei? Nem az írói életművek mint olyanok az érdekesek számomra, hanem a lírai és epikai beszédmódok változásai. Nem az írók életrajza, hanem a szövegeik. Ezért az olyan szerzők munkásságát, akik mind a lírai, mind az epikai műnemben kiemelkedő teljesítményt hagytak ránk (Kosztolányi, Füst, Babits), két különálló fejezetben tárgyalom. Vannak, akiknek nagyobb terjedelmű jutott, vannak, akiknek kisebb. A legrészletesebben azoknak a lírikusoknak és prózaíróknak a munkásságát elemeztem, akiknek a beszédmódja és poétikája a magyar irodalom alakulástörténetére, véleményem szerint, a legnagyobb hatással volt. Vagy akik valamely időszak reprezentatív alkotói. De akiknek kisebb terjedelmű jutott a könyvben, őket sem tekintem másodlagos jelenségnek. Ez a terjedelmű eltérés itt nem értékbeli vagy minőségbeli kisebb rangot jelez. Jékely Zoltán vagy Kálnoky László nagy versei semmivel sem alábbvalóak József Attila vagy Weöres Sándor nagy verseinél, ahogy a nagyobb terjedelemben tárgyalt Mészöly Miklós sem „nagyobb” író, mondjuk, Ottlik Gézánál vagy Kertész Imrénél. És a tucatnyi vagy annál is több nagy novellistánk?... Miről árulkodik hát ezeknek a nagy költőknek, íróknak a beszédmódja?

Ha az irodalmat a létről szóló egyik lehetséges beszédnek tekintjük, márpedig én annak tekintem, akkor minden olyan nyelvet-írói beszédet, amely képes a banálison túlit, a felszínen, a láthatón túlit, vagyis az emberi egzisztencia mélyebb struktúráit láttatni, *korszerű* beszédmódnak tartom, függetlenül attól, hogy a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve. Más szóval, számomra minden ideológián és stílusiskolán túl, a művek vizsgálatánál – legyen az vers, kispróza vagy regény – a legelső szempont az volt, van-e a műnek *egzisztenciális tétje*, képes-e és mennyire elmozdulni a partikuláristól az egyetemes felé, képes-e az egyeditől az általánosba eljutni. Egzisztenciális tét nélkül az irodalom csupán ártalmatlan játék, privát szórakozás, vagy ahogy Petri György fogalmazott a kilencvenes években: hosszú műkörmök lilára lakkozása hímnős budoárookban. A modern magyar irodalmat is, mint minden fejlett irodalmat minden időben, az egyenrangú beszédmódok pluralizmusa jellemez, olyan sokszínűség, amelyben persze lehet valamely szint jobban kedvelni a többinél. De a személyes ízlést vagy irodalmi vonzalmat értékhierarchia alapjául megtenni a végeredményt illetően legalább annyira kétséges kimenetelű, mint az irodalmi folyamatokat valamely eszmerendszer csőlátásával ítélni meg. Főképpen ezért beszéllek *alakulástörténet*ről fejlődéstörténet helyett. Az irodalom nem fejlődik, csupán (át)alakul, változnak kifejezésformái, olykor új műfajok keletkeznek benne. Persze a felső határ a csillagos ég, de ma már azt is tudjuk, hogy a csillagok nem fölöttünk vannak, hanem körülöttünk. Ha nem így volna, Danténak vagy Dosztojevskijnek rég a szemétkosárban lenne a helye. Az irodalomtörténet nem üdvtörténet. Ami az

emberi egzisztencia mélyén van, nem változik, legföljebb koronként más-más arcát látjuk, és más-más vonzata érdekel bennünket. Ugyanabban az irodalomtörténeti korszakban a lét más arca mutatkozik meg Weöres Sándor és megint más Pilinszky János vagy Juhász Ferenc költészetében. Teljességgel értelmetlen, végső soron megtévesztő és improduktív lenne azon spekulálni, melyikük létképe a hitelesebb. Az irodalom nem sportág, amelynek eredményei mérhetőek lennének. Bizonyossággal csupán azt állíthatom, hogy az egyik költő engem jobban megszólít, mint a másik kettő. Másokat viszont más szólít meg inkább. De abban nagy valószínűséggel egyetértünk, hogy Szabolcska Mihály versei egyikünket sem szólítanak meg. Mivel nem közömbös a számomra, hogy az emberi egzisztencia paradoxonaiból valamely irodalmi mű szerzője mennyit és milyen nyelvi hatásfokon ragad meg. Így aztán ebben a könyvben kénytelen voltam olyan műveket is szeretni, amelyeket máskülönben nem szeretek. A perspektíva, amit választottam, rákényszerített erre. Az egzisztenciális szemlélet primátusa a magyarázata annak is, hogy az avantgárd és a neoavantgárd, Kassák Lajos életművét kivéve, viszonylag kis terjedelmet kapott áttekintésemben. Tandori Dezső szövegeit, Szentkuthy Miklós *Prae*-jét pedig, Esterházy Péter némely művével együtt, olyan, a szó legjobb értelmében vett magas művészi színvonalú kihívásnak látom az egzisztenciális (tehát nem egzisztencialista!) irodalommal szemben, amelynek a hatása a kortárs líra és epika beszédmódjának kiformalására ma már aligha vitatható.

A 20. századi magyar irodalom, minden vitathatatlanul nagy teljesítménye ellenére, a világirodalom számottevő modernista áramlatait, azok változásait, átalakulási irányait nem befolyásolta. Nagy formátumú alkotóink vannak szép számban, ám olyan, a nemzeti irodalom kereteit túllépő, világirodalmi jelentőségű korszakos lírikusaink és prózaíróink, mint Pound, Pessoa, Eliot, Michaux, Char, Kafka, Joyce, Proust, Musil és még sokan mások, nem voltak. Hogy lehettek volna, mint Ady, a kései Krúdy, Szentkuthy Miklós vagy Weöres Sándor? A magyar irodalom külföldi fölfedezése tulajdonképpen a legutóbbi negyedszázadban történt meg. Igaz, mindjárt visszamenőleg is, egészen Kosztolányiig és Máraiig. Szentkuthy Miklós *Prae*-jére mint a formabontó epika egyik nagy művére, ötven évvel a megjelenése után csodálkoztak rá Franciaországban.

A magyar irodalomnak ez az örvendetes, ámde kései külföldi sikere nem változtat azon a tényen, hogy a magyar irodalom lényegében véve *követő* irodalom, európai középhatalom. Vannak szimbolista, impresszionista, avantgárd, tárgyias stb. költői, van benne nagyrealista regény, lélektani regény, tudatregény, egzisztencialista regény, nouveau roman, de ezeknek az irányzatoknak, iskoláknak, műfajtypusoknak egyikét sem magyar író találta ki. Mindegyik importcikk, vagy inkább úgy fogalmaznék, importált nyersanyag, amelyet azután a legkreatívabb, legtehetségebb magyar költők és prózaírók olyannyira magyarrá gyúrtak, hogy az idegen eredetnek nyoma sem látszik rajtuk. A nyugatmajmolás vádja, amellyel egyszer nemzeti konzervatívok, máskor dogmatikus marxisták vagy egynémely népi író és irodalmár illette a modern magyar irodalom színejavát, egyáltalán nem helytálló. Hiszen bizonyos értelemben minden irodalom, még az irodalmi „nagyhatalmak” irodalmának kilencven százaléka is, követő irodalom. Az európai irodalmaknak,

minimum a reneszánsz óta, van egy olyan (persze koronként változó) egyezményes irodalmi-művészeti jel- és jelképrendszere, amelyben az irodalom nemzeti jellege nem szűnik meg, legföljebb oly módon oldódik föl benne, hogy a maga nemzeti partikularitásaival közben át is színezi ezt az egyetemes formanyelvet. Lehet, hogy ez a nemzeti jelleg Ady líráján vagy Móricz prózáján markánsabban mutatkozik meg, mint Pilinszky költészetén vagy Füst Milán művein, de ez művészi értékeiket illetően se nem oszt, se nem szoroz. A nemzeti (s egy nemrég letúnt korszakban az osztály)jelleg túlhangsúlyozása sok esetben menlevél lehetett a dilettánsoknak és féltehetségeknek. Ha pedig ez a szemlélet hátszelet fogott valamely totalitárius diktatúra hatalmasaitól, felmérhetetlen károkat volt képes az irodalomban okozni. Kolosváry Borcsa Mihály emitt, Révai József és egy időben Lukács György amott. Hangsúlyozni szeretném tehát, hogy az én szótáramban a követő nem a másodrendűnek vagy az epigonnak a szinonimája. Mészöly Miklós egyik naplóbejegyzésére emlékeztetnék itt: az irodalom végül is nem találmány-bejelentő hivatal.

Tudjuk azt is, hogy a magyar irodalom 1919 óta nem pusztán a magyarországi irodalmat jelenti. A trianoni békeszerződés következtében nagyszámú magyar ajkú lakosság került az új országhatárokon kívülre, ahol hamar megszervezte irodalmi és művészeti társaságait, szövetségeit, lap-, folyóirat- és kiadói hálózatát, nemegyszer mostoha körülmények és feltételek között. (Cseh)szlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar irodalomról beszélni lehetséges és részben indokolt is, de csak mint olyan sajátos entitásokról, amelyek az egyetemes magyar irodalom részei, s amelyet minden tudományos leírásnál találóbban fejez ki Illyés Gyula metaforikus ötágú sípja. E dolgozat írója számára evidencia, hogy minden magyar nyelven írott belletrisztikus szöveg az egyetemes és oszthatatlan magyar irodalom része. A nyelv, melyen valamely vers, prózai vagy drámai szöveg íródott, meghatározó jelentőségű a tekintetben, hogy mely nemzeti közösség irodalmában van a helye. Az irodalmi mű nyersanyaga, vagy ha úgy tetszik, a létmódja, a nyelv. Földrajzi, származási, etnikai szempontok ehhez képest mind másodlagos jelentőségűek. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az úgynevezett határon túli magyar irodalmak nem vizsgálhatók csak önmagukban, hanem mindig az *egész* magyar irodalom függvényrendszerében. Csak így kerülhetők el az egyoldalú minősítések, regionálisan értékes és fontos művek indokolatlan esztétikai túlbecsülése. Mert távolról sem biztos, hogy a regionális kontextusban kiemelkedőnek tekintett műveknek ugyanilyen megbecsülés jut ki az egész magyar irodalom kontextusában. Regionális értékek túlbecsülése, álljon bár mögötte a legnemesebb nemzetvédő szándék, ugyanolyan értékzavarokat okozhat, mint a kommunista rendszer idején, különösen annak első felében, a határon túli magyar irodalmak iránt hivatalosan is megkövetelt közöny vagy hallgatás.

Ez a dolgozat a határon túli magyar irodalmak (mint külön entitások) áttekintésére nem vállalkozott. A rendszerváltás óta semmi akadálya nincs annak, hogy egész magyar irodalomban gondolkozzunk, hogy a magyar irodalmat politikai határokon átívelő egyetlen nagy entitásnak tekintsük, amelyben állampolgárságától vagy lakhelyétől függetlenül mindenkinek egyformán jut hely, aki szépirodalmat

magyar nyelven ír. Van, akinek előkelőbb hely jut benne, van, akinek kevésbé. A könyvemben említett vagy részletesebben tárgyalt határon túli szerzők helye a 20. századi magyar irodalom legjobbjai között magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen. Megkérdőjelezhetők esetleg a válogatásom szempontjai lehetnek.

Némileg más szempontú megítélés alá esik az emigráns magyar irodalom. A húszas évek első felében Kassáknak és körének folyóirata, a *Ma*, Bécsben jelent meg. Kassákék azonban hamarosan visszatérhettek Magyarországra; emigrációjuk rövid közjáték volt csupán. A moszkvai kommunista emigránsok irodalma a sztálini perek során elpusztított Barta Sándor, a kétségtelenül tehetséges és írói vénával megáldott Illés Béla valamint a gulágot megjárt, s csak idős korában hazatelepült Lengyel József kivételével, számottevő értékkel nem gyarapította a magyar irodalmat. Nem úgy, mint a kommunista diktatúra elől hazájukat elhagyó számos költő és író, különösen a fiatalabb korosztályokhoz tartozók, akik életművüket a hazai irodalmi élettől elszigetelve építették föl Nyugat-Európában és a tengerentúlon. Ők azok, „akik pusztán írók akartak lenni, magyar írók külföldön, amellet, hogy a polgári életben szakemberként végezték a munkájukat” (*Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után. Bp. 1986. 54.o.*). „A nyugati magyar költészet [...] költőinek munkássága [...] más utakon jár, mint a hazai vagy a szomszédos országokban kifejlődött magyar líra. Erősebben hatnak reá a nyugat-európai, illetve amerikai irodalom jelenkori törekvései, sőt költői kísérletei. A nyugati diaszpórában élő magyar költő feladatának tekinti, hogy mindazt, amit a modern francia, angol vagy amerikai költészetben megismert, integrálja saját költői világába, a magyar líra szerves részévé tegye” (*uo. 227.o.*). „Az 1945 utáni magyar líra kétségkívül leglátványosabb újítását [...] annak a neoavantgárd ihletésű konkrét költészetnek a megjelenése ígérte, amelynek legkövetkezetesebb képviselői a párizsi *Magyar Műhely* körül csoportosuló alkotók voltak. Papp Tibor (1936), Bujdosó Alpár (1935) és Nagy Pál (1934) fonikus, vizuális és a szövegrögzítés hagyományos tartományaiából 'kilépő' alkotásai a versszerűség minden hagyományozott ismérvét lerombolva irányították rá a figyelmet a műalkotás ontológiai 'elhelyezkedésének' számos olyan rejtélyére, amelyek ugyan az ötvenes években jelentek meg először a világlírában, de a művileg késleltetett recepció következtében nálunk csak a hetvenes években kezdtek tudatosulni” – írja Kulcsár Szabó Ernő (*i.m. 148.o.*). Két évtizeddel a rendszerváltás után már elmondható, hogy az egykori emigráns magyar írók munkái a mai egész magyar irodalom szerves részét alkotják, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy az egész magyar irodalomban azóta végbe ment beszédmódbeli és poétikai átalakulásokra ők is ösztönző hatással voltak. Nem látványosan hatottak, nem robbanásszerűen, de, különösen a hetvenes évektől, folyamatosan. És persze köszönhető mindez annak a fiatal irodalomtörténész nemzedéknek is, amelynek a nyolcvanas években volt bátorsága a kortárs nyugati irodalomtudományi irányzatok és iskolák elméleti belátásait a magyar irodalomra vonatkozóan aplikálni.

A legutóbbi bő negyedszázad irodalmunknak egy olyan korszaka, amelyben teória és írói praxis eleddig soha nem tapasztalt szimbiózisban él együtt. Sokszor nehéz kideríteni, mikor és milyen arányban inspirálta a teória a praxist, és megfordít-

va. Ezt az állapotot igen erős kritikai hátszél is erősítette. Írókollégáim közül néhányan úgy gondolják, hogy ebben a negyedszázadban kritikusok egy csoportja (klikkje?) kisajátította és manipulálja a magyar irodalmat. Hogy míg egyes alkotói áramlatokat, irodalmi tendenciákat a valós értéken felül becsül meg, másokról tudomást sem hajlandó venni. Hogy irodalmunkban már jó ideje a teoretikusok viszik a prímet, ők diktálják a tempót, s az író vagy aláveti magát a diktátumuknak, vagy ha nem, hát magára vessen.

En ezt, úgy is, mint „aktív” író, másképpen látom. Annak ellenére, hogy én sem vagyok az irodalmi mű nyelvi megelőzöttsége dogmájának az elvakult híve. Az új irodalomtudományi és kritikai iskolák – minden türelmetlenségük, hitvitázó indultaik és egyoldalúságaik ellenére – nyereségei irodalmi életünknek. Legfőképpen azért, mert szempontjaik átláthatók, érvelésük világos, elemzéseik szövegközpontúak, s nem metaforikusan homályosak vagy kétértelműek. Érveik és terminológiájuk kerüli a fellengzős frázisokat, a patetikus kinyilatkoztatásokat és az ideológusokat oly gyakran jellemző agressziót. Könyvem nagymértékben támaszkodik elméleti belátásaikra, következtetéseikre, értékítéleteikre, anélkül, hogy szentírásnak tekinteném minden szavukat. Aktív íróként a modern magyar irodalom egyes jelenségeit: műveit, szereplőit eltérően ítélem meg, mint a dolgozatomban sokat s többnyire egyetértéssel idézett Kulcsár Szabó Ernő, Gintli Tibor, Schein Gábor és mások. Amennyire munkám írása közben lehetőségem nyílt rá, igyekeztem érvényesíteni a művek elemzésénél a Kibédi Varga Árontól említett kétirányú megközelítést. Sőt, ezen túl, felhasználtam olyan nem „tudományos” alapozottságú írásokat is, mint Kosztolányi, Babits, Németh László és más szépírók kritikáit és esszéit, attól a kicsit félve kimondott meggyőződésemtől vezérelve, hogy ők, mint elsősorban aktív szépírók, valamit mégiscsak konyítottak az irodalmi művek anatómiájához is.

Mint minden nemzet irodalmának, a magyarnak is voltak nagy és hanyatló korszakai. A 16. és 17. századi magyar reneszánsz és barokk irodalom vitathatatlanul nagy korszaka volt irodalmunknak, miként a 19. század közepének és a 20. század bő első harmadának irodalma is. Vélhetőleg ilyen a legutóbbi negyedszázadé is, ámbár kortársak műveiről lévén szó, nem árt óvatosabban fogalmazni. Kétségtelen azonban, hogy a kortárs magyar irodalom nagy megbecsülésnek örvend külföldön is, amit az idegen nyelvekre lefordított kortárs magyar irodalmi művek nagy száma és elismerő fogadtatásuk is bizonyíthat. Borbély Szilárdtól Tóth Krisztinán át Zalán Tiborig a lírában, Barnás Ferencről és Bartis Attilától Vámos Miklósig és Závada Pálig a prózában, számtalan kiváló és külföldön is ismert és részben díjjakkal is elismert alkotó munkáit érdemes figyelemmel kísérni és olvasni, akik a jelen kor irodalmának a derékhadához tartoznak, de, mint a hetvenes-nyolcvanas évek paradigmaváltása utáni írók és költők, kimaradtak áttekintésemből. Már jó ideje nem múlik el esztendő anélkül, hogy ne lenne egy vagy akár több irodalmi szenzáció benne, s ez a magyar irodalomnak, legalábbis a közeljövőjét illetően, derűlátással tölthet el bennünket.